

ОӘК 338.47

ТУРИСТІК ИНДУСТРИЯДАҒЫ КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ДАМУ

Ахметова Нұрай Бағдәулетқызы

akhmetova.nuray@inbox.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Туризм мамандығының 4 курс студенті, Нұр-Сұлтан қаласы
Ғылыми жетекшісі – А.Баймбетова

Көлік инфрақұрылымы - туристік қызметке әсер ететін ең маңызды фактор. Мұның себебі туристер демалу орындарына жетіп, олар орналасқан аймақтың әртүрлі туристік орындары арасында қозғалуы көлік қызметтерінің көмегімен жүзеге асады. Қазақстан Республикасындағы көлік саласының дамуы ерекше маңызды, өйткені Орталық Азияның орталығы болғанынан басқа республикалармен бірдей қашықтықта шектеседі. Бұл жағдай біздің республикамыз үшін пайдалы, әсіресе келесі онжылдықтарда туристік индустрияны дамыту бағдарламаларына сәйкес туристік ағымның артуы күтілуде. Бұл өз кезегінде қазіргі кездегі мұндай жүктемелерге төтеп бере алмайтын елдің көлік жүйесіне жүктеменің тез артуына әкеледі. Әрине, елдің аумақтық орналасуы ішкі және сыртқы туризмді дамытудың өте қолайлы мүмкіндік береді. Туризм индустриясының қарқынды дамуына кедергі болатын мәселелердің бірі - жоғары дамыған көлік инфрақұрылымының болмауы. Оның сәтті дамуына кедергі болатын бірқатар себептер мен факторлар бар. Олардың ішінде: қаражаттың жеткіліксіз бөлінуі, білікті мамандар мен қымбат құрал-жабдықтардың жетіспеуі, қаражатты дұрыс пайдаланбау [1].

Өзара әрекеттесетін туристік нарықтардағы және жоғары сапалы көлік инфрақұрылымындағы жетістіктер бүкіл туристік орталықтың маңызды алғышарттарының

бірі болып табылады. Бір жағынан, туристік сұраныс көлік саласының қарқынды дамуына түрткі болды. Саяхаттау, оқиғалар іздестіру, белгісіз нәрсені үйрену, мезгіл-мезгіл мекендеу жерін өзгерту. Жоғарыда айтылғандардың барлығы адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жаңа көлік құралдарын ойлап табуға, пайдалануда деген талпынысы болды және солай бола беруде. Әсіресе, үлкен қашықтықты бірнеше тәулікті, белгілі бірнеше сағаттарда өте алатын көлік түрлерінің ойлап табылуының арқасында адамзат алдында халықаралық қоғамдастықтың білімі мен жаһандық интеграциясы үшін үлкен мүмкіндіктер ашылды.

Көлік түрлерін ойлап табуы, оларды дамыту және саяхатқа пайдалану туризмнің имиджін, стилі мен әдістерін түбегейлі өзгертті, бұқаралық туризмнің дамуына және саяхат географиясының өзгеруіне және туристік ағындардың құрылымына және саланың өзін қайта құруға күшті серпін берді. Тасымалдау (қозғалыс) кезеңі туризмді ұйымдастырудағы маңызды кезеңдердің бірі. Кейбір жағдайларда тасымалдау - бұл сапардың негізгі кезеңі өтетін демалыс орнына бару тәсілі (демалыс, ойын-сауық және т.б.).

Бүгінгі таңда Қазақстанда саяхат - бұл көліктік саяхаттардың жаппай түрін қамтиды. Туристердің тасымалы қазіргі әлемдік туризм индустриясында басты орын алатындығына тікелей байланысты болып табылады. Ірі халықаралық жолаушылар тасымалдаушылары жолаушылар көлігі нарығындағы өзгерістерді, стратегиялық жоспарлауды және өсіп келе жатқан тұтынушылық сұраныстарды ескере отырады. Сыртқы және ішкі факторларды жүйелі талдау арқылы басқарудың икемділігін арттыруға және тиімді қызмет етуді қамтамасыз етуге бағытталған шараларды қолданады.

Көлік инфрақұрылымын тиімді дамыту тақырыбы шетелдік әдебиеттерде кеңінен қамтылған. Сонымен қатар, жолаушылар компанияларын және көлік инфрақұрылымын дамытудың тиімді әдістерін әзірлеуге байланысты көптеген мәселелер әдебиетте аз қамтылған, тасымалдаушылар тиімділігінің қазіргі факторлары, қазіргі заманғы нарықтық жағдайлардың ерекшелігі, жаһандандудың әсері және бәсекелестіктің өсуі.

Инфрақұрылым (лат. *Infra* – төменгі, астыңғы, структура – құрылыс, орналасу) - кез-келген функционалды құрылымның қызмет етуші бөлігі. Бұл қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында адам қызметінің негізгі түрлерін ұтымды ұйымдастырудың жалпы және нақты жағдайларын қамтамасыз ететін тұрақты материалдық және материалдық элементтер жиынтығы. Жалпы мағынада, инфрақұрылымды процесті жүзеге асыратын орта ретінде қарастыруға болады. Қоршаған орта әртүрлі болуы мүмкін болғандықтан, макро-, мезо- және микроорталық инфрақұрылымдар ерекшеленеді.

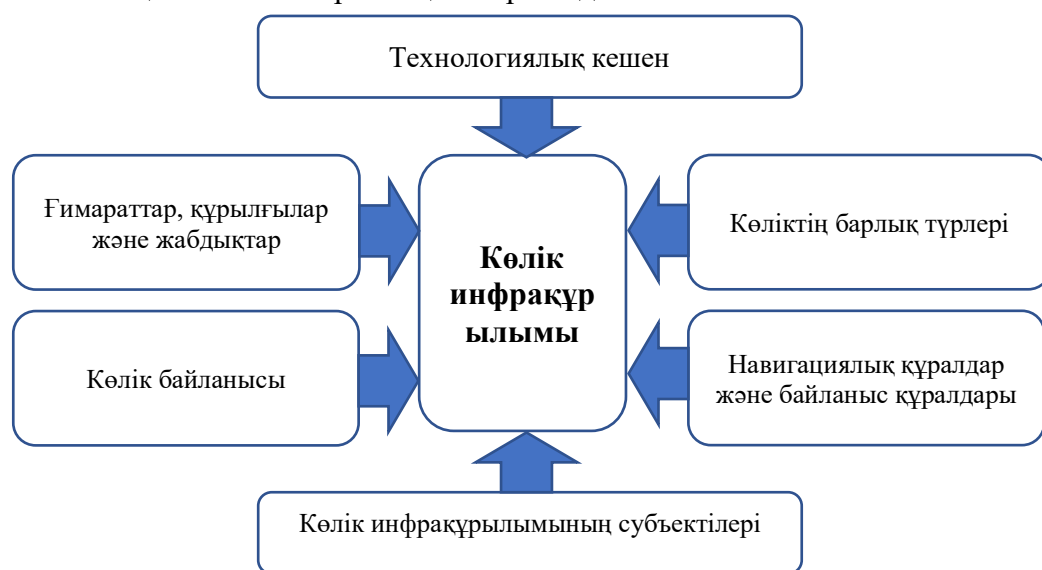
Экономикалық әдебиетте инфрақұрылымның басқа да анықтамалары бар. С.А.Хейнман материалдық өндіріс инфрақұрылымын «тұтастай алғанда әлеуметтік өндірістің үздіксіз және тиімді өндірісі байланысты болатын салалар тобы» ретінде қарастырады. Бұл бірінші кезекте көліктің барлық түрлерін - теміржол, су, автомобиль, әуе және құбыр, байланыс, материалдық-техникалық жабдықтау және қоймалық шаруашылық, сонымен қатар әлеуметтік өндіріс процесін сүйемелдеу және басқарумен байланысты салаларды қамтиды» [2].

«Көлік инфрақұрылымы» түсінігін айқындау кезінде оның құрамына кіретін элементтерді атап қана қоймай, сонымен қатар олардың көлік-инфрақұрылымдық қызметтердің мүмкіндіктерін анықтайтын сапалық сипаттамаларына да назар аудару керек. Көлік инфрақұрылымы дегеніміз - нақты конфигурациясы мен техникалық-экономикалық сипаттамалары бар көлік желісі, жол желісінің әсер ету аймағындағы қызмет көрсету объектілері, сондай-ақ көліктің тиімді жұмысын қамтамасыз ететін материалдық және ұйымдастырушылық құрылым. Көлік инфрақұрылымы өнеркәсіптік (пункттік тип) және ауылшаруашылық (ареальдық тип) инфрақұрылымның басым түрлерінен ерекшеленетін орналасудың басым сызықтық-түйіндік типімен сипатталады. Көлік инфрақұрылымы техникалық-экономикалық байланыстардың әмбебаптығымен және көліктің аумақтық-экономикалық байланыстардың материалдық тасымалдаушысы және әлеуметтік және өндірістік (технологиялық) кеңістіктік еңбек бөлінісінің өкілі ретіндегі рөлімен сипатталады.

Көлік инфрақұрылымы - бұл көліктің барлық түрлерінің және құрылымдарының жиынтығы, олардың қызметі экономиканың барлық салаларының жұмыс істеуі үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған адамның экономикалық және экономикалық емес қызметін қамтамасыз етуге арналған материалдық-техникалық көлік жүйелерінің жиынтығы. Көлік инфрақұрылымы көлік жүйелерінің ажырамас бөлігі болып табылады және байланыс желілерін, терминалды құрылғыларды, сондай-ақ қосалқы жабдықтар мен жүйелерді (электрмен жабдықтау, байланыс, трафикті басқару, деректермен алмасу және т.б.) қамтиды. Бұл тұрғыда инфрақұрылым көлік жүйелерінің жұмыс істеуінің біртұтас негізі ретінде қарастырылады. Көлік инфрақұрылымының негізін көлік желісі құрайды. Көліктік желінің құрылыстары мен құрылғылары жоғары капитал сыйымдылығымен, ұзақ құрылыс және қайта құру кезеңдерімен ерекшеленеді, нәтижесінде олардың көліктік инфрақұрылымды дамыту бойынша шараларды таңдауда ерекше қамқорлықты қажет ететін өзгермелі жағдайға тез бейімделуінің мүмкін еместігі (және кейде тұтастай алғанда бейімделудің практикалық мүмкін еместігі), сонымен қатар белгілі бір қуат резервтерін құру.

Көлік инфрақұрылымының маңызды сипаттамаларының бірі желіні кеңістікті ұйымдастырудың нысаны ретінде аумақтық көлікті ұйымдастырудың сызбасы болып табылады. Көлік желісінің конфигурациясы әртүрлі деңгейдегі көліктік инфрақұрылымның өндірістік әлеуеті мен даму мүмкіндіктерін анықтайды. Бірдей сандық индикаторлары бар көлік жүйелері - желінің жалпы ұзындығы мен тығыздығы, көлік құралдарының массасы мен жылдамдығы, бірақ жол желісінің әр түрлі үлгілері бар, тасымалдауды дамыту мен іске асырудың әртүрлі мүмкіндіктеріне ие. Осыған байланысты, көлік инфрақұрылымын анықтаудағы маңызды сәт - көліктік желілерді конфигурациялау сияқты компонентті қосу. Қосарланған бағдарлануына байланысты (ол өндірістік және әлеуметтік салаларға қызмет етеді) көлік инфрақұрылымы аумақтың экономикалық жағдайын ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік құндылығын да анықтайды.

Көлік инфрақұрылымының объектілері - бұл теміржол, трамвай және ішкі су жолдары, байланыс желілері, магистральдар, туннельдер, әуе жолдары, көпірлер, станциялар, теміржол және автостанциялар, метро, аэродром және әуежай, байланыс, навигация және байланыс объектілері. көлік құралдарының, сондай-ақ көлік кешенінің жұмысын қамтамасыз ететін басқа ғимараттар, құрылыстар, құрылғылар мен жабдықтардың қозғалысын басқару. Көлік құралдарына әуе кемелері, теміржол жылжымалы құрамы, тауарларды тасымалдауға немесе тасымалдауға пайдаланылатын кемелер, қалалық және автомобильді электрлі жолаушылар көлігі жылжымалы құрамы жатады (сурет 1). Көлік инфрақұрылымының компоненттерін нақты көрсетеді.

Ескерту – [2] мәліметтер негізінде құрастырылған

Сурет 1. Көлік инфрақұрылымының құрамдас бөліктері

Көлік инфрақұрылымын ескере отырып, келесі ерекшеліктеріне назар аудару қажет:

1. Аумақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының сипаты мен қарқынына айтарлықтай әсер ету. Дамыған көлік инфрақұрылымы материалдық және еңбек ресурстарының жоғары жинақтылығын қамтамасыз етеді, жеңіл сауда жасауға мүмкіндік береді, аумақты инвестиция, тұру, туризм және жұмыс үшін тартымды етеді;

2. Қор сыйымдылығының өте жоғары қарқындылығы. Бұл ең алдымен хабарлама жолдарына қатысты. Бір шақырым жол немесе теміржол салу үшін шамамен 10 миллион евро қажет. Аумақтың немесе климаттың қолайсыз ерекшеліктерімен шығындар айтарлықтай жоғары болуы мүмкін. Осы себепті, сондай-ақ инфрақұрылымды дамыту салдары коммерциялық емес экономикалық сипатқа ие болғандықтан, әлемнің барлық елдерінде байланыс желілерін дамытудың негізгі ауыртпалығы әр түрлі деңгейдегі бюджеттерге түседі;

3. Құру, өзгерту және жұмыс істеудің ұзақ кезеңдері. Инфрақұрылымдық жобалар жылдар бойы, кейде ондаған жылдар бойына жасалып, жүзеге асырылады;

4. Инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру кезінде қандай да бір жолмен әсер етуі мүмкін қайшылықты мемлекеттік, қоғамдық және жеке мүдделер жиынтығын ескеру қажеттілігі.

Мемлекеттің немесе экономикалық аймақтың дамыған көлік инфрақұрылымының белгілері:

1. Аймақтың өндірістік күштерінің ағымдағы және жоспарланған орналасуы мен даму деңгейіне сәйкес келетін көлік желілерін ұтымды жобалау және өткізу мүмкіндігі;

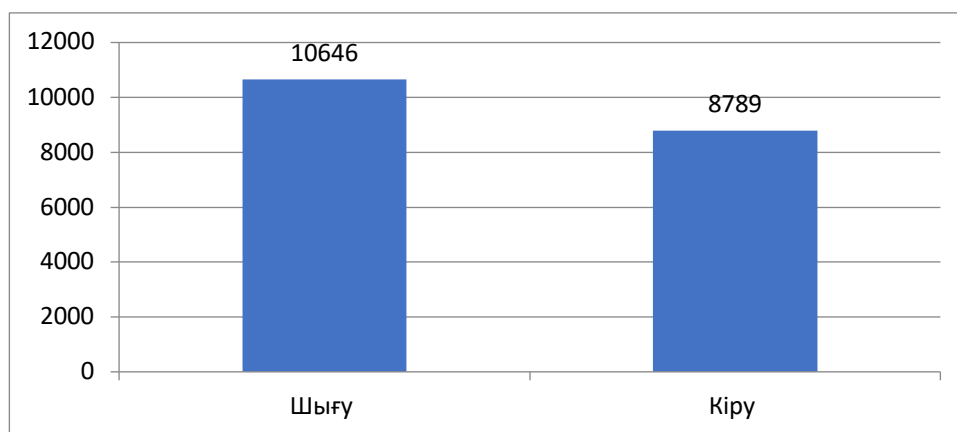
2. Аймақты іргелес аумақтармен байланыстыратын жеткілікті сыртқы және ішкі байланыстардың болуы (сурет 1);

3. Әр түрлі көлік түрлерінің инфрақұрылымын теңгерімді дамыту;

4. Көліктік желілерде көлік ағынына кедергі келтіретін айқын кемшіліктердің болмауы;

5. Көліктік коммуникациялардың барлық маусымдық жұмысымен, сондай-ақ жүктемелерді қабылдау үшін өткізу қабілеттілігінің резервтерімен қамтамасыз етілетін инфрақұрылым элементтерінің сенімділігі.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, көлік инфрақұрылымы туризм индустриясының дамуындағы басты рольді алады, себебі туристерді тасымалдау, қажетті туристік объектіге жеткізу мен туристік қызығушылықты арттырумен тікелей байланысты. Төмендегі суретте 2018 жылғы Қазақстан Республикасындағы туризм түрлері бойынша елімізге келіп-кетіп қызмет көрсетілген туристер саны келтірілген.

Сурет 1. Елімізге келіп-кеткен туристер саны

Ескерту – сурет автормен құрастырылған

Суретте көріп отырғанымыздай, 2018 жылы елімізге келген туристер саны 8789 мың адамды құрап, елімізден шыққан туристер саны 10646 мың адамды құрап тұр, бұл дегеніміз ішкі туризмді дамытуға қарағанда шығу туризмін бойынша 1857 адамға артық екендігін

көруге болады. Туристерді көлікпен тасымалдаудың басты мәселесі көлік инфрақұлымы мен жол құрылысының сапасының жоғары болуымен байланыстыруға болады. Жол құрылысының жоғары деңгейде болуы, туристк объектілер маңындағы жергілікті халықтың экономикалық - әлеуметтік мәселесін шешу, еліміздегі әрбір аймақтағы жергілікті халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету және сол аймақтағы туризм әлеуетін жоғарылатуға болады.

Инфрақұрылымның қажетті деңгейінің қосымша шарты көлік пен тауар ағындарының кедергісіз қозғалысын қамтамасыз ететін тиісті әкімшілік-құқықтық механизмдердің болуы болып табылады. Мұндай механизмдер кедендік, шекаралық, санитарлық және арнайы бақылау жүйесі, жалпы және салмақтық шектеулер кешені және т.б. Көлік желілерінің дамуында белгілі бір заңдылықтар байқалады, көліктік желілердің даму сипатына байланысты елдердің немесе аймақтардың аумағын жіктеуге болады. Бұл жіктеу алдымен көлік жүйесін тұтастай қарастыра бастаған неміс көлік географы И.Кольдың еңбектерінде келтірілген. Кольның классификациясы бойынша аумақтың көлік ұйымдастырудың төрт түрі бар:

1) аймаққа бағытталған моноцентрлік жүйе. Көлемдік диаметрі үлкен, ірі қалалық елді мекендер орналасқан жерлерде орналасатын ең ірі орталық қалалық елді мекеннің болуымен сипатталатын аумақты ұйымдастырудың кең таралған түрі;

2) аймақтан тыс жерлерде, ол арқылы көліктің өтімділігі жоғары болатын жүйе. Негізгі елді мекендер мен көлік тораптары аумақтың шекараларында орналасқан - әдетте бұл теңіз порттары. Мұндай жүйе полиметрлік болып табылады, орталықтар ішкі коммуникациялармен өте жақсы байланысады. Ұйымдастырудың бұл түрі мұхитқа шығатын дамыған елдердің экономикалық дамыған жағалау аймақтарына тән;

3) елге қабілеті нашар сыртқа бағытталған жүйе. Мұндай ұйым табиғи ресурстар көздеріне қол жеткізу және осы ресурстарды аймақтан немесе елден экспорттау үшін құрылған ресурстарға бағдарланған көлік жүйелеріне тән. Сонымен қатар, аймақтың жекелеген бөліктері нашар немесе толығымен байланыссыз;

4) су кеңістігінің өткізгіштігі жердің өткізгіштігінен әлдеқайда жоғары болған кезде су байланыс жүйесі [3].

Жоғарыда аталған инфрақұрылымның өзгеруінің жоғары инерциясына байланысты, аумақтардың көліктік ұйымдастырылу сипаты өте баяу өзгереді.

Қорытындылай келе, көлік инфрақұрылымы қызмет пен өнімнің таралуына әсер етеді, оны есепке алмай өндіріс күштерін ұтымды бөлуге қол жеткізу мүмкін емес. Өндірісті орналастыру кезінде тасымалдау қажеттілігі, дайын өнімге арналған шикізат массасы немесе жолушыларға, олардың тасымалдануы, көлік маршруттарының қамтамасыз етілуі, олардың өткізу қабілеттілігі және т.б. ескеріледі. Осы компоненттердің әсеріне байланысты кәсіпорындар орналасады. Тасымалдауды рационализациялау жекелеген кәсіпорындар мен өңірлердің, сондай-ақ тұтастай елдің өндіріс тиімділігіне әсер етеді. Оның туризмнің дамуына әсері өте зор.

Көлік инфрақұрылымының субъектісі - көліктік инфрақұрылым объектілері мен көлік құралдарының меншік иелері болып табылатын немесе оларды басқа заңды негізде пайдаланатын заңды тұлғалар, жеке кәсіпкерлер және жеке тұлғалар.

Осылайша, көлік инфрақұрылымы - бұл тасымалдау процесінің тез және кедергісіз жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін материалдық-техникалық және ұйымдастырушылық жағдайлардың жиынтығы. Оның туризм индустриясының дамуында маңызды роль атқарады, өндіргіш күштердің таралуына әсер етеді, әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуде үлкен маңызға ие және туризм индустриясының қалыптасуы мен дамуына жағдай жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Можарова В. Қазақстан Республкасындағы көлік: қазіргі жағдай, проблемалар және даму болашағы. Алматы, 2011. – 98 – 129 б.

2 Кузнецова Е.Ю., Дунаева Н. О. Көлік компанияларының халықаралық нарықтағы

бәсекеге қабілеттілігі // Хабаршы ЮУГУ. №14 (114). 2014. – 65 б.

3 Туризм және көлік [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі: studme.kz